

Paul Geerts, Noot onder Rb. Amsterdam 24 juli 2019 (KNMT/Buma); gepubliceerd in IER 2019/28, p. 289-300.

1. In korte tijd opnieuw een Nederlands vonnis waarin (de uitleg van) het begrip ‘mededeling aan het publiek’ in art. 3 lid 1 ARI centraal staat. Dat was ook het geval in Rb. Midden-Nederland 19 september 2018, *IER* 2019/3 (*Woonvoorziening/Sena en Buma*). In mijn *IER*-noot onder dat vonnis heb ik een aantal kanttekeningen geplaatst bij de beslissing van de Rb. Midden-Nederland. De rechtbank heeft in die procedure in mijn ogen ten onrechte beslist dat geen sprake was van een mededeling aan het publiek. Het onderhavige Amsterdamse vonnis spreekt mij meer aan.

2. Evenals in het genoemde vonnis uit 2018 wordt in deze procedure een verklaring voor recht van niet-inbreuk gevorderd. Dit keer door de Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Tandheelkunde (KNMT), inhoudende dat geen enkele Nederlandse tandheelkundige praktijk een mededeling aan het publiek verricht wanneer zij in hun praktijk achtergrondmuziek ten gehore brengen, zodat zij geen vergoedingen aan Buma verschuldigd zijn. KNMT – zo lezen wij in r.o. 4.11 – baseert haar stelling dat tandheelkundige praktijken geen mededeling aan het publiek doen op rechtspraak van het Hof en in het bijzonder het *Marco del Corso*-arrest.¹ Volgens KNMT is het Hof hierin duidelijk: de patiënten van een tandarts kwalificeren niet als een publiek en het ten gehore brengen van muziek heeft geen winstoogmerk, zodat de tandheelkundige praktijken geen mededeling aan het publiek verrichten. Dit geldt voor alle tandheelkundige praktijken, of ze nu klein zijn of groot, aldus KNMT.

3. Deze stelling van KNMT wordt door de rechtbank verworpen en dat kan niet als een heel grote verrassing worden gezien. De rechtbank wijst er terecht op dat het vaste jurisprudentie van HvJ EU is dat de beantwoording van de vraag of sprake is van een mededeling aan het publiek een geïndividualiseerde beoordeling vergt. Dit houdt volgens een inmiddels standaardoverweging van het Hof in, dat bij de beoordeling of een gebruiker een handeling, bestaande in een mededeling aan het publiek in de zin van art. 3 lid 1 ARI verricht, rekening gehouden moet worden met meerdere niet-autonome en onderling afhankelijke, elkaar aanvullende criteria. Bijgevolg moeten zij zowel individueel als in hun onderling verband worden toegepast, aangezien deze criteria in verschillende concrete situaties met een zeer wisselende intensiteit een rol kunnen spelen.²

¹ HvJ 15 maart 2012, *AMI* 2012/8, p. 102 m.nt. Visser, *NJ* 2013/197 m.nt. Hugenholtz onder nr. 198 (*SCF/Marco Del Corso*).

² Zie bijvoorbeeld HvJ EU 14 juni 2017, *NJ* 2018/114 m.nt. Hugenholtz, *AMI* 2017/4 m.nt. Koelman, *BIE* 2017/29 m.nt. Quaadvlieg (*Stichting Brein/Ziggo en XS4ALL*). Opvallend is overigens dat deze standaardoverweging in de twee meest recente mededelingen-aan-het-publiek-arresten niet voorkomt. Zie HvJ EU 29 november 2017, *IER* 2018/24 m.nt. Seignette, *AMI* 2018/2 m.nt. Spauwen (*VCAST/RTI*) en HvJ EU 7 augustus 2018, *AMI* 2018/12 m.nt. Visser, *IER* 2019/11 m.nt. Seignette (*Land Nordrhein-Westfalen/Dirk Renckhoff*). Daaraan moet volgens mij niet al te veel betekenis worden toegekend.

4. Een standaardoverweging die ook in het *Marco del Corso*-arrest zelf voorkomt en in welk arrest het Hof herhaaldelijk en nadrukkelijk erop wijst dat de in dat arrest gegeven beslissing geldt voor een tandartspraktijk als die in het hoofdgeding. Een praktijk waarin (zo blijkt uit r.o. 96 van het *Marco del Corso*-arrest) “de kring van personen die tegelijk in zijn kabinet aanwezig zijn, doorgaans *zeer beperkt* (mijn cursivering) is.” In het onderhavige vonnis wijst de rechtbank er dan ook terecht op dat niet alle tandheelkundige praktijken over een kam geschoren kunnen worden:

“4.27. Zoals Buma terecht naar voren heeft gebracht, variëren tandheelkundige praktijken in aantal patiënten, aantal werkzame personen, oppervlakte en het soort muziekgebruik, waarbij immers sprake kan zijn van muziekgebruik in de wachtruimte, behandelruimte of in de kantine waar geen patiënten komen. Daardoor kan niet zonder meer worden gezegd dat iedere tandheelkundige praktijk in Nederland kan worden gelijkgesteld met die van Marco del Corso en, zoals het Hof in die casus doorslaggevend achtte, geen publiek van voldoende omvang en geen winstoogmerk heeft.

4.28. Behalve dat niet kan worden uitgesloten dat door schaalvergroting tandheelkundige praktijken steeds omvangrijker worden, zijn ook andere varianten denkbaar, zoals een zorgcentrum met meerdere dienstverleners waarin tandartspatiënten een wachtruimte delen met patiënten van de eveneens aldaar gevestigde diëtist of huisarts. In zulke gevallen zal minder snel sprake zijn van een onbeduidend aantal luisteraars. Evenmin kan worden uitgesloten dat bepaalde tandheelkundige praktijken muziek voor therapeutische doeleinden inzetten voor of tijdens de behandeling zodat, anders dan kennelijk het geval was bij Marco del Corso, zeer wel van een winstoogmerk kan worden gesproken.”

5. Nu KNMT geen feiten en omstandigheden heeft aangevoerd die een (meer) individuele beoordeling met betrekking tot de individuele praktijken, mogelijk maken, concludeert de rechtbank dat zij niet aan haar stelplicht ter zake heeft voldaan. Dat betekent dat een verklaring voor recht ten aanzien van alle Nederlandse tandheelkundige praktijken dan wel de leden van KNMT niet kan worden toegewezen zonder dat is gebleken dat in (al) die praktijken niet wordt voldaan aan de vereisten voor een mededeling aan het publiek.

6. Met deze afwijzing van de verklaring voor recht van niet-inbreuk kan worden ingestemd. Ook met de gevolgde redenering. Het is een mooi en begrijpelijk vonnis. Daar valt weinig tot niets op aan te merken. Weliswaar geeft de rechtbank niet aan hoe groot de kring van personen moet zijn om een publiek in de zin van art. 3 lid 1 ARI te vormen, maar dat is haar ook niet gevraagd. Waar precies het omslagpunt ligt is bovendien lastig aan te geven, maar ik blijf erbij (zie *IER* 2019/3) dat wij de lat niet te hoog leggen en van een klein of onbeduidend aantal personen slechts sprake is wanneer het gaat om een *zeer kleine* groep personen. Het Hof spreekt in (r.o. 96 van) het *Marco del Corso*-arrest ook over een *zeer beperkte* kring van personen. Het aantal gelijktijdig wachtenden zal daar toch hoogstens drie á vier zijn geweest. Meestal zelfs slechts één of twee. In veel tandartspraktijken zal de kring van personen groter zijn en dus sprake van een beduidend aantal luisteraars (zie hierna ook nr. 13).

7. De vaststelling van de rechtbank dat tandartspraktijken (klein of groot) ook een winstoogmerk kunnen hebben lijkt mij eveneens juist, maar dat vraagt nog wel om een nadere toelichting. Het Hof heeft immers in het *Marco del Corso*-arrest beslist dat een tandarts geen winstoogmerk heeft bij het in zijn wachtkamer ten gehore brengen van muziek. Hierbij moet echter heel scherp voor ogen worden gehouden hoe het Hof tot dat oordeel is gekomen. Het Hof oordeelt:

- dat een mededeling slechts een winstoogmerk heeft indien het publiek waaraan de mededeling wordt verricht, door de gebruiker als doelgroep is gekozen en bovendien op een of andere manier ontvankelijk is voor zijn mededeling en deze niet toevallig ‘opvangt’ (r.o. 91);
- dat de patiënten van een tandarts niet ontvankelijk zijn voor de via de radio uitgezonden werken omdat zij deze toevallig en buiten hun wil om horen (r.o. 98);
- met als gevolg dat een dergelijke uitzending geen winstoogmerk vertoont (r.o. 99).

8. Deze onderbouwing van het Hof is moeilijk te begrijpen, gekunsteld en mist overtuigingskracht. Niet zo verwonderlijk dat A-G Bot in zijn conclusie bij het *Reha*-arrest buitengewoon kritisch is:

“67. Met de Duitse regering ben ik echter van mening dat de ontvankelijkheid van het publiek niet mag worden beschouwd als een beslissende factor voor de vaststelling of met de uitzending van een werk winst wordt nagestreefd. Dit criterium inzake de receptiviteit van het publiek heeft immers een subjectieve dimensie waardoor het in de praktijk moeilijk bruikbaar is. Verder is volgens het Hof „reeds van mededeling aan het publiek *sprake* [...], wanneer het werk op zodanige wijze voor het publiek beschikbaar wordt gesteld dat het voor de leden van dit publiek *toegankelijk* is”. Een daadwerkelijke en doelbewuste toegang van het publiek tot een werk is dus niet vereist voor de vaststelling dat sprake is van een mededeling aan het publiek.

68. Volgens mij mag het arrest SCF (C-135/10, EU:C:2012:140), waarin het Hof heeft geoordeeld dat de uitzending van fonogrammen in een tandartspraktijk geen winstoogmerk vertoont op grond dat de patiënten van die praktijk die fonogrammen „toevallig en buiten hun wil” horen, bijgevolg niet op de feiten van het hoofdgeding worden toegepast.

69. Om uit te maken of aan het criterium inzake het winstoogmerk van de uitzending van een werk is voldaan, is mijns inziens daarentegen beslissend of de gebruiker profijt kan trekken van een dergelijke uitzending.

70. In dit verband staat het buiten twijfel dat Reha Training zich met het plaatsen van televisietoestellen in wachtkamers en in een trainingsruimte – zones die hoofdzakelijk door haar patiënten worden gebruikt – doelbewust op deze laatste heeft gericht om het hun mogelijk te maken televisieprogramma’s te bekijken in afwachting van hun consult of tijdens hun revalidatiebehandeling.

71. Volgens mij is in dit geval voldaan aan het criterium van het winstoogmerk. Met de uitzending van televisieprogramma’s middels televisietoestellen waarmee wachtkamers of een trainingsruimte zijn uitgerust, beoogt Reha Training haar patiënten immers wat verstrooiing te bieden en, vooral, de wacht- of behandelingstijd minder lang te maken. Het gaat om een extra dienst die weliswaar geen enkel medisch nut heeft, maar een impact heeft op de standing en aantrekkelijkheid van de inrichting, en haar zo een concurrentievoordeel verschaft.”³

³ ECLI:EU:C:2016:109.

9. Het Hof heeft zich de scherpe kritiek van zijn A-G aangetrokken en beslist dat de exploitant van het revalidatiecentrum een mededeling aan het publiek verricht.⁴ Ik citeer r.o. 63 uit de (oorspronkelijke) Duitse taalversie van het arrest, waarin wordt getoetst of de exploitant van het revalidatiecentrum een winstoogmerk heeft:

“Was drittens den gewerblichen Charakter einer solchen Wiedergabe betrifft, ist, wie der Generalanwalt in Nr. 71 seiner Schlussanträge festgestellt hat, darauf hinzuweisen, dass im vorliegenden Fall die Verbreitung von Fernsehsendungen über Fernsehgeräte, da sie den Patienten eines Rehabilitationszentrums wie das des Ausgangsverfahrens während ihrer Behandlungen oder den vorangehenden Wartezeiten Unterhaltung bieten soll, eine zusätzliche Dienstleistung darstellt, die zwar keine medizinische Bedeutung besitzt, sich aber auf die Standards und Attraktivität der Einrichtung günstig auswirkt und dieser somit einen Wettbewerbsvorteil verschafft.”

10. Deze overweging maakt duidelijk dat de beslissende factor niet (meer) is of het publiek ontvankelijk is voor de uitgezonden werken, maar “den gewerblichen Charakter einer solchen Wiedergabe” die een extra dienst vormt en die zich “auf die Standards und Attraktivität der Einrichtung günstig auswirkt und dieser somit einen Wettbewerbsvorteil verschafft.”

11. Passen wij dit criterium retrospectief toe op de *Marco del Corso*-casus dan is er maar een conclusie mogelijk: het door onze Turijnse tandarts ten gehore brengen van muziek in zijn wachtkamer had een ‘gewerblichen Charakter/einen gewerblichen Zweck’. Net zoals in een revalidatiekliniek wordt daarmee beoogd om tijdens de wachttijd die aan de behandeling van de patiënten voorafgaat wat verstrooiing te bieden, hetgeen een gunstige invloed heeft op de standing en aantrekkelijkheid van zijn praktijk.

12. Dat klinkt als muziek in mijn oren. Immers, niet valt in te zien waarom een tandarts bij het aanbieden van werken geen winstoogmerk heeft en een exploitant van een revalidatiekliniek wel. Dat winstoogmerk heeft een tandarts wel degelijk.⁵ Uit het *Reha*-arrest (r.o. 63) volgt dat het enkele “gewerblichen Charakter” van het gebruik van de werken voldoende is om te kunnen spreken van een winstoogmerk (ook al heeft dat gebruik geen enkel therapeutisch/medisch nut).⁶ Het begrip winstoogmerk moet dus ruim worden uitgelegd. Voldoende is dat de werken in het kader van een economische of commerciële activiteit aan een publiek wordt aangeboden. De betrokkene moet er een beroeps- of een bedrijfsbelang bij hebben om de werken te laten horen of zien. Het begrip ‘gebruik in het economisch verkeer’ uit het merkenrecht, zou hier wat mij betreft als maatstaf kunnen dienen.

⁴ HvJ EU 31 mei 2016, *IER* 2016/48 m.nt. Bronneman (*Reha Training/GEMA*).

⁵ Zo ook A-G Trstenjak in haar conclusie bij het *Marco del Corso*-arrest (ECLI:EU:C:2011:431).

⁶ Overigens blijkt uit steeds meer wetenschappelijk onderzoek dat muziek wel degelijk therapeutisch/medisch nut kan hebben. Dat wordt ook door de KNMT onderkend. Zie onder meer <https://www.allesoverhetgebit.nl/alles-over-mondgezondheid/tips-voor-een-gezond-gebit/angst-voor-de-tandarts/>.

13. Om te kunnen oordelen of er sprake is van een mededeling aan het publiek is – zo blijkt uit de jurisprudentie van het Hof – een winstoogmerk weliswaar niet vereist, maar het is niet zonder belang. In de literatuur is erop gewezen dat het hebben van een winstoogmerk vooral bij de beantwoording van de vraag of de de-minimis-drempel is overschreden, een belangrijke rol speelt. Aangenomen wordt dat in het geval werken *met* een winstoogmerk toegankelijk worden gemaakt de de-minimis-drempel al snel zal zijn overschreden.⁷ Dat geeft extra steun voor het al eerder ingenomen standpunt (zie nr. 6) dat zelfs bij een kleine tandartspraktijk waar getalsmatig een gering aantal personen tegelijkertijd de muziek hoort, toch – anders dan dat men op basis van het *Marco del Corso*-arrest mogelijk zou denken – sprake kan zijn van een groot genoeg aantal personen om een publiek in de zin van art. 3 lid 1 ARI te vormen.

14. Dat voor wat betreft de de-minimis-drempel en het winstoogmerk. Opvallend is dat de rechtbank in het onderhavige vonnis zich niet uitdrukkelijk uitspreekt over de vraag of het publiek dat bij de tandarts komt, personen in het algemeen zijn. In r.o. 4.27-4.28 wordt die vraag niet beantwoord. Daar zegt de rechtbank alleen iets over het aantal personen dat gelijktijdig van de muziek kan kennismaken en het winstoogmerk. De rechtbank beslist niet uitdrukkelijk dat het publiek dat bij de tandarts komt ook onbepaald is. Dat is echter wel degelijk van belang. Van een publiek in de zin van art. 3 lid 1 ARI kan immers alleen worden gesproken indien ook vaststaat dat het publiek onbepaald is en dus niet bestaat uit personen die tot een bepaalde private groep behoren.

15. Hoewel de rechtbank die vraag niet uitdrukkelijk heeft beantwoord, kan uit het vonnis volgens mij wel worden afgeleid dat de rechtbank het mogelijk acht dat er tandheerkundige praktijken in Nederland zijn waar het publiek bestaat uit een onbepaald aantal personen. Dat leid ik af uit de eerste zin van r.o. 4.27 waarin de rechtbank aangeeft dat er tandheerkundige praktijken zullen bestaan waarin niet alleen de patiënten, maar ook andere personen de muziek kunnen horen.⁸ Onder dergelijke omstandigheden – zo vul ik de overwegingen van de rechtbank aan – kan van een stabiele groep personen niet gesproken worden, waardoor ook aan het onbepaaldheids-criterium van het Hof voldaan kan zijn.

16. Hoe dat ook zij, zelf zou ik nog wel een stapje verder durven gaan en willen verdedigen dat ook zonder ‘die mix van personen’, bij de tandarts sprake kan zijn van een onbepaald aantal personen. Dat heeft te maken met het feit dat – zoals onder meer Visser en Quaedvlieg hebben aangetoond – het onbepaaldheids-criterium een onzinnig criterium is.⁹ In mijn noot onder het *Woonvoorziening/Sena en Buma*-vonnis van vorig jaar (*IER* 2019/3) heb ik bij deze kwestie uitvoerig stilgestaan. Het heeft geen zin om dat hier allemaal opnieuw op te rakelen en ik volsta

⁷ A.A. Quaedvlieg, Mededeling aan het publiek, *IER* 2018/52, p. 479; Spoor/Verkade/Visser, Auteursrecht (2019), p. 234 en mijn noot onder Rb. Midden-Nederland 19 september 2018, *IER* 2019/3 (*Woonvoorziening/Sena en Buma*), p. 26-27.

⁸ Die vaststelling van de rechtbank lijkt vooral een reactie te zijn op de voorlaatste zin in r.o. 95 uit het *Marco del Coro*-arrest.

⁹ A.A. Quaedvlieg, Mededeling aan het publiek, *IER* 2018/52, p. 484; HvJ EU 15 maart 2012, *AMI* 2012/9 m.nt. Visser (*Phonographic Performance/Ierland*); Spoor/Verkade/Visser, Auteursrecht (2019), p. 233.

daarom met een verwijzing en de opmerking dat er veel voor te zeggen is om het begrip ‘bepaald aantal personen’ beperkt uit te leggen en daaronder in beginsel alleen de familie- en vriendenkring of daaraan gelijk te stellen kring te verstaan. In die gevallen beperkt het waarneembaar maken van een werk zich tot specifieke individuen die tot een private groep behoren, zodat er geen sprake is van een mededeling aan het publiek.

17. En wat lezen wij in de onlangs verschenen nieuwe (4e) druk van Spoor/Verkade/Visser op p. 233:

“Een familiekring vormt ongetwijfeld een dergelijke private groep, maar waar de grenzen van dit begrip voor het overige liggen is vooralsnog niet duidelijk. In vrijwel alle tot dusverre aan het Hof voorgelegde gevallen was sprake van een publiek in het algemeen; onder meer bij radio- en televisie-uitzendingen, doorgifte ervan via de kabel, op internet of in hotelkamers. Alleen in SCF/Del Corso oordeelde het Hof dat de patiëntenkring van een tandarts, waar het de achtergrondmuziek in de wachtruimte betreft, een ‘bepaald geheel’ vormt en dat het dus niet om ‘personen in het algemeen’ gaat, maar dit lijkt niet los gezien te kunnen worden van het feit dat het Hof er ook van uitging dat er geen sprake was van een winstoogmerk, terwijl het aantal patiënten dat gelijktijdig hetzelfde werk kon beluisteren *de minimis* was. In zijn latere arrest *Reha Training* komt het Hof in ieder geval tot een tegengestelde conclusie met betrekking tot de patiënten in een revalidatiekliniek die tv-uitzendingen kunnen zien op daar geplaatste beeldschermen.”¹⁰

18. Het zal de lezer niet verbazen dat ik deze analyse onderschrijf. Daaraan voeg ik nog het volgende toe: aangezien uit het *Reha*-arrest volgt dat (ook) tandartsen een winstoogmerk hebben, dat daardoor de de-minimis-drempel al snel zal zijn overschreden en het feit dat het begrip ‘bepaald aantal personen’ beperkt uitgelegd moet worden, zullen er heel wat tandartspraktijken zijn die met het ten gehore brengen van werken een mededeling aan het publiek verrichten en dus verplicht zijn om licentievergoedingen aan Buma te betalen.¹¹

19. Dat voor wat betreft de invulling van de door het Hof gebruikte mededeling-aan-het-publiek-criteria. En hoe zit het dan met de verhouding tussen art. 3 lid 1 ARI en art. 12 Aw? In r.o. 4.17 beslist de rechtbank dat in de gevallen waarin de door het Hof ontwikkelde criteria toegepast zijn en geconcludeerd moet worden dat er *geen* sprake is van een mededeling aan het publiek in de zin van art. 3 lid 1 ARI, er ook *geen* sprake kan zijn van openbaarmaking in de zin van art. 12 Aw. De Nederlandse Aw biedt op dit punt dus geen ruimere bescherming.¹² Dat wordt nog eens onderstreept door het recente *Funke Medien*-arrest van het HvJ EU (dat vijf dagen na het onderhavige vonnis is gewezen) waarin is beslist dat art. 3 lid 1 ARI een volledige harmonisatie tot stand brengt.¹³

¹⁰ Zie in dit verband ook noot 254 op p. 233.

¹¹ Voor de volledigheid: daarvoor is uiteraard ook nodig dat het tandartspubliek als een nieuw publiek kan worden aangemerkt. Maar dat is zeker het geval. Zie hierna ook nog nr. 21.

¹² Anders Rb. Midden-Nederland 19 september 2018, *IER* 2019/3 m.nt. Geerts (*Woonvoorziening/Sena en Buma*).

¹³ HvJ EU 29 juli 2019, C-469/17 (*Funke Medien*).

20. Nu de verklaring voor recht van niet-inbreuk van KNMT wordt afgewezen wordt zij ex art. 1019h Rv als de in het ongelijk gestelde partij in de proceskosten veroordeeld. Hoewel het in deze procedure strikt genomen niet gaat om de handhaving van auteursrechten wordt aangenomen dat in procedures waarin een verklaring voor recht van niet-inbreuk wordt gevraagd, art. 1019h Rv ook van toepassing is.¹⁴

21. Valt er dan helemaal niets aan te merken op de inhoud van het vonnis? Jawel hoor, maar dan moet men wel goed zoeken. In r.o. 4.18 overweegt de rechtbank dat (geparafraseerd weergegeven) van een mededeling aan het publiek sprake is als de mededeling bestaat uit een tussenkomst door de gebruiker waardoor het beschermde werk toegankelijk wordt gemaakt voor een nieuw publiek, zonder dat beslissend is of zij daarvan gebruik maken. Dat klopt niet helemaal. Immers, aan het nieuw-publiek-criterium hoeft alleen voldaan te worden in de gevallen waarin de doorgifte van het werk aan het publiek door een persoon wordt verricht die *dezelfde* technische werkwijze gebruikt die ook voor de oorspronkelijke mededeling is gebruikt. Voor mededelingen aan het publiek waarbij de doorgever van het werk een *andere* technische werkwijze gebruikt geldt het nieuw-publiek-criterium echter niet. In het *AKM/Zürs*-arrest heeft het Hof op dit punt weliswaar anders beslist,¹⁵ maar uit de nadien gewezen arresten kan worden afgeleid dat dat arrest een uitglijder is geweest.¹⁶

22. Maar een kniesoor die daarover valt.

Paul Geerts

¹⁴ Zie onder meer Van Nispen, in T&C Intellectuele eigendom, art. 1019 Rv aant. 2.

¹⁵ HvJ EU 16 maart 2017, *IER* 2017/48 m.nt. Kingma, *AMI* 2017/12 m.nt. Visser (*AKM/Zürs.net*).

¹⁶ HvJ EU 26 april 2017, *NJ* 2018/113 m.nt. Hugenholtz onder nr. 114, *AMI* 2017/13 m.nt. Koelman (*Filmspeler*); HvJ EU 14 juni 2017, *NJ* 2018/114 m.nt. Hugenholtz, *AMI* 2017/4 m.nt. Koelman, *BIE* 2017/29 m.nt. Quaadvlieg (*Stichting Brein/Ziggo en XS4ALL*); HvJ EU 29 november 2017, *ECLI:EU:C:2017:913* (*VCAST/RTI*); HvJ EU 7 augustus 2018, *AMI* 2018/12 m.nt. Visser (*Land Nordrhein-Westfalen/Dirk Renckhoff*).